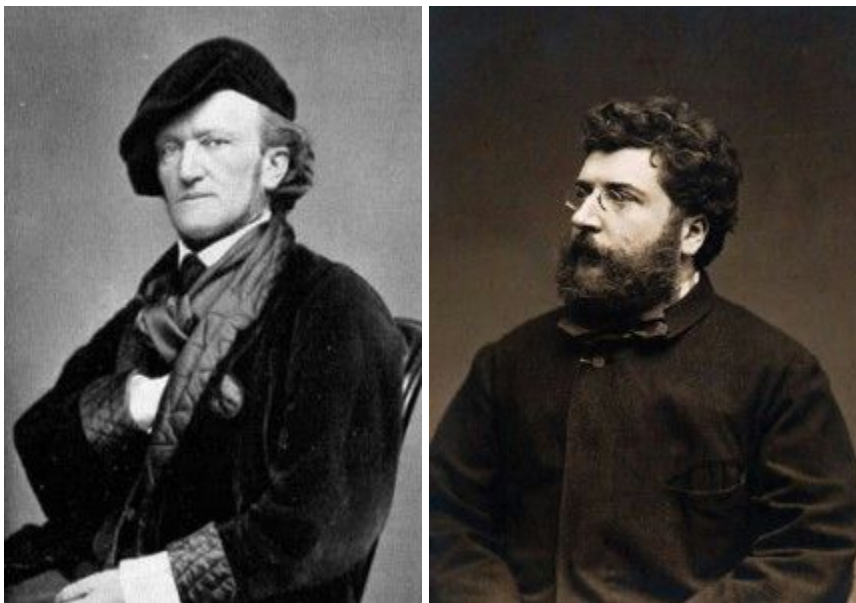

Nietzsches musikalske kulturkritik: fra Wagner til Bizet

af Bjørn Fred Jensen

Indledning

Først og fremmest var Nietzsche begejstret for mange sider af europæisk kultur og kunst. Og det mener jeg er den altoverskyggende styrke ved hans kulturkritik: der ligger en passion og kærlighed bag hans kritik, som resulterer i hans bud på, hvor vi skal hen og hvad, der gør vores kultur god. Nietzsche analyserer og kritiserer ikke blot fra sikker afstand (det gør han nemlig også), men kaster sig kompromisløst ind i kampen for en bedre kultur med et glødende engagement.

Nietzsche var stærkt kritisk og bekymret for tendenser, han opfattede som undergravende for den rige kultur Europa havde skabt. Ordene og udfaldene mod Europas svagheder er mange, især gennem slutningen af hans forfatterskab. Jeg vil i dette essay undersøge noget af det 'materiale', Nietzsche byggede sin kritik på. For *hvor* oplevede han dette kulturforfald?

Nietzsche oplevede især dette forfald i kunsten, og mere specifikt i musikken af den store tyske komponist Richard Wagner (1813-1883). Men kan vi *høre* en kulturs tendenser og værdier gennem musikken? Man kan sige, at Nietzsche opfatter musikken som det 'empiriske materiale', han bygger nogle af sine mest centrale elementer af sin kulturkritik på. Og dét finder jeg interessant og relevant i dag: hvordan kunsten og musikken ifølge Nietzsche kan blotlægge mere subtile og oversete tendenser i vores kultur.

Noget af det mest fascinerende er, at gennem denne kulturkritik, som Nietzsche bedriver, kan vi spore et radikalt brud med det, man filosofihistorisk kalder for 'erkendelsen'. Jeg vil beskrive, hvordan dette brud finder sted i hans tænkning. Jeg mener man kan spore

Nietzsches musikalske kulturkritik: fra Wagner til Bizet

af Bjørn Fred Jensen

det i værket *Den muntre videnskab* fra 1882, og helt præcist i overgangen fra dennes tredje til fjerde (og sidste) del. Der finder nemlig et radikalt perspektivskift sted, hvor hele tilgangen til, hvordan vi kan tolke verden forandres, som jeg mener, giver hans kulturkritik den nødvendige filosofiske og historiske tyngde.

Jeg mener ydermere, at Nietzsche via dette mere overordnede filosofiske perspektivskift er med til at udvikle og skabe nye (selvfølgelig, fristes man til at sige) kulturtræk. Kulturtræk, som man ifølge ham bør efterstræbe, ganske enkelt fordi de er sundere og mere livskraftige. Som vi skal se, finder han disse mere livskraftige kulturtræk understøttet gennem musikken af den franske komponist Georges Bizet (1838-1875). Jeg vil slutte af med nogle mere generelle betragtninger over europæisk kultur. Men lad os begynde med at se på, hvordan Nietzsche bevæger sig væk fra og udvikler sin kritik af Richard Wagner.

Wagners forløsningsmusik

Nietzsche blev tidligt begejstret for Richard Wagner. I begyndelsen af Nietzsches forfatterskab var der nærmest ingen grænser for, hvordan Wagners musik kunne styrke den tyske kultur. Debutværket *Tragediens Fødsel* fra 1872 var dedikeret til netop Wagner, hvis musik ses som arvtager og viderefører af den tyske musiktradition fra blandt andet Bach og Beethoven (TF §19). Beundringen var stor, men den ændrer sig relativt hurtigt til en stadigt voksende afsky for både Wagners person såvel som hans musik. Men hvad var det ved Wagners musik, som Nietzsche afskyede? Og hvordan er det forbundet med den europæiske kultur?

Wagners musik var ifølge Nietzsche præget af et 'effektjageri': der var bulder og brag på scenen. Det kunne ikke blive *stort* og *larmende* nok. Der var hyppigt brug af store effekter, der skulle *virke* på en bestemt måde, nemlig på en måde hvorpå lytteren overtales, tromles, passiviseres: "Han er en mester i hypnotiske kneb, han kaster den stærkeste omkuld som en tyr" (TW s. 45), skriver Nietzsche og observerer yderligere, at der i Wagners operaer altid er nogle af hovedpersonerne, der skal forløses og døber derfor dem "*forløsningsoperaer*" (TW s. 39).

Hvad ligger der i en 'forløsning' for Nietzsche? Udover dets åbenlyse religiøse konnotationer, så ligger der det i det, at man ikke vil *være ved sig selv*. Man vil væk fra den tilstand, man er i. Dette kan man opnå ved at blive *overvældet*, når vi er overvældede, er vi ikke ved os selv - og Wagners store effekter og forløsningsnarrativer bidrog hertil, mener Nietzsche. Sagt på en anden måde, så bliver trangen til at blive overvældet til en eskapisme.

Nietzsches musikalske kulturkritik: fra Wagner til Bizet

af Bjørn Fred Jensen

Og det får Nietzsche til at undre sig: hvorfor er en kunst, der gør os passive så populær? Hvorfor vil vi passivt lade os underholde? Hvorfor er de forløsningsnarrativer i Wagners musik så besnærende?

Nihilismen

Nietzsches dom er klar: Vi vil ikke tænke selv. Vi vil ikke skabe noget selv, vi er simpelthen *trætte* af livet. Det er alt for besværligt at tænke selv og mærke alle livets nuancer. Hellere gøre sig afhængig af midler, som man ved kan fjerne én fra livets besværligheder. Hellere blive passiviseret af noget, man ikke helt forstår, kalde det for stor kunst og så vende tilbage til et passivt liv uden mål og vilje. Hermed nærmer vi os Nietzsches forståelse af begrebet 'nihilisme': en vilje til intet (jvf. MO III, 1 og 28). Mennesket vil altid ét eller andet, men det er så træt og overvældet, at det ikke er i stand til at ville noget *konkret*. Dermed bliver det en vilje til intet. For at retfærdiggøre denne tilstand ophøjes ligegyldigheden og ugideligheden til ideal.

Vi kan i den forbindelse tage fat i en interessant [optegnelse fra 1885](#), der ret præcist stikker ned i, hvad der skaber de værdier, vi har. Her spørger Nietzsche: "er hungeren eller overfloden her blevet skabende"? Og Nietzsche er ikke i tvivl, det er netop *hungeren*, der er blevet skabende, hungeren efter fred, ro, passivitet eskapisme og forløsning. Det er altså en *mangel*, der har motiveret til skabelsen af værdier. Hungeren har skabt nihilismens værdier.

Efter denne uhyggelige dom over kulturen, så lad os vende os mod, hvad Nietzsche sætter i stedet. Ét er jo at vende ryggen til noget, man finder hæmmende og livsfjendtligt, noget andet er at vide, *hvor* man så skal hen.

Et radikalt perspektivskift

Inden vi når til, hvad Nietzsche konkret sætter i stedet, så lad os se på den mere overordnede erkendelse, der gør, at Nietzsche overhovedet er i stand til at opdage nye alternativer til nihilismen. For her er vi nemlig inde på intet mindre end et radikalt brud med, hvordan vi traditionelt erkender, hvilket markerer et filosofi- og kulturhistorisk perspektivskift af dimensioner.

For at blive klogere på denne sag, må vi kigge nærmere på tidligere nævnte værk, *Den muntre videnskab*. Hele værket er præget af et let og legende tag på ellers ganske tunge emner, men netop denne leg og lethed giver tilsyneladende Nietzsche den distance, der gør, at han kan sige farvel til gamle dogmer og tankemønstre, som i den grad var udviklet under Wagners indflydelse. For det er som om (og det er min tolkning), at Nietzsche

Nietzsches musikalske kulturkritik: fra Wagner til Bizet

af Bjørn Fred Jensen

bevæger sig mod større og større klarhed, som bogen skrider frem. Mens han distancerer sig fra klassiske filosofiske (og besværlige) emner som 'moral', 'erkendelse', 'sandhed', kommer der retning i hans tanker. Og man fornemmer tydeligt udviklingen af en *ny bevidsthed* i Nietzsche. Som eksempel, så kender de fleste vel til dét at gå sig en lang tur med hovedet fuld af tanker og ideer, der springer i alle retninger. Men som tiden går, kommer der ofte mere og mere retning på dem; det overflødige bliver siet fra, nye muligheder åbner sig, en mere frugtbar indre dialog tager form - en ny bevidsthed manifesterer sig. Det er det, der finder sted i dette værk. Og det kulminerer med en række spørgsmål og svar, Nietzsche henholdsvis stiller sig selv og svarer på: "Hvornår er friheden *besejlet*? når man ikke mere skammer sig over sig selv" (§ DMV 275), lyder det opklarende og afgørende spørgsmål til hans mange tanke-spring og overvejelser. Når man kan hæve sig op over sig selv og observere dette 'selv' uden skam; det vil sige uidealiseret, uden nogen fordømmelse, moraliseren, retfærdiggørelse - så er friheden *besejlet*. For hvor tit ser man ikke på sig selv, som én, der *burde* gøre alt muligt? Nietzsche har tydeligvis set sig selv som én, der burde forklare og forstå filosofiens erkendelsesteoretiske problemer indenfor en bestemt ramme. Pludselig går det op for ham, at hele denne 'jeg-bør-tilgang' kan fastlåse mere, end den åbner op.

Så hvordan skriver en filosof, der har indset, at han ikke længere *bør* tænke på en bestemt måde? Hør blot her:

"Jeg ønsker mere og mere at lære at se det nødvendige ved alting som det smukke, for således bliver jeg en af dem, der gør tingene smukke. *Amor fati*, det skal fra nu af være min kærlighed! Jeg vil ikke føre krig mod det hæslige. Jeg vil ikke anklage, jeg vil ikke engang anklage anklagerne. *At se bort* skal være det eneste, jeg siger nej til! Og i det hele taget: jeg ønsker engang med tiden kun at være en ja-siger!" (DMV §276).

Dette markerer Nietzsches radikale perspektivskift, som nævnt indledningsvist: fra at se på tingene som burde være på en bestemt måde, vil han nu se *umiddelbart* og *bekræftende* på dem. Frem for at se verden med de samme briller og blot få bekræftet de fordomme, man allerede besidder, så skal verden bekræftes i alle dens nuancer og særegne perspektiver, og ikke mindst elskes derfor. Deraf 'Amor fati' - kærlighed til skæbnen.

Men ikke blot på det semantiske plan udspiller der sig et perspektivskift. Nej, vi *mærker* nu også forfatteren bag tankerne: der er en fornyet energi, fart, vilje, vision og glæde bag ordene. Der er en sprudlende idérigdom, som næsten er det tydeligste bevis på, at

Nietzsches musikalske kulturkritik: fra Wagner til Bizet

af Bjørn Fred Jensen

Nietzsche har fundet et helt nyt blik på livet: omgivelserne bliver inddraget og umiddelbart tolket med en livsappetit der smitter: han befinder sig i Genova, hvor han pludselig ser sine tanker manifesteret i klipperne. Han ser bygningsværker, der understøtter og komplementerer hans tanker.

Det kan måske lyde meget uvidenskabeligt og fantasifuldt, for har vi ikke 'bare' med en livsforelsket fritænder at gøre? Det har vi også, men pointen er, at det netop er her, vi finder kimen til tanker, som analyseres og udvikles, og som senere bliver kulturelt indlejret i kultur, kunst og videnskab.

Amor fati

Denne umiddelbare kærlighed til skæbnen er efter min mening central i forhold til at forstå kernen af Nietzsches kulturkritik: at vi hver især må spørge, om vi mangler den umiddelbare og uidealiseret kærlighed til livet, der ifølge Nietzsche gør, at vores kultur udvikler sig. Han afløser altså denne idealiseret 'Wagner-moral' til fordel for 'amor fati-tanken'. Hvordan hænger det sammen?

Amor fati-tanken kan forstås som en tænkning, der hæver sig over det, man kan kalde en moraliserende tænkning, der er karakteriseret ved, at vi kigger på os selv og livet som noget, der enten er retfærdigt eller uretfærdigt. At man ser livet som noget, der bør være noget bestemt. Problemet med denne tilgang til livet, som Nietzsche i den grad oplevede præge tidens kultur og filosofi, er, at den er præget af en analytisk tilgang til verden: man stiller sig udenfor og vurderer og sammenligner. Man tildigter sig selv et slags objektivt overblik, og i denne tilgang afskærer man sig selv fra så mange af de nuancer og facetter, der gør livet så spændende og rigt - simpelthen fordi den analytiske tilgang er fastlåst indenfor en en mere træg sammenligningstænkning. Amor fati-motivet er et udtryk for, at man umiddelbart og spontant bekræfter det man sanser, uden at skele til moral eller dogmer. Lidt klichéfuldt kunne man retorisk spørge: lærer vi mest om livet ved at læse om det eller ved at kaste os ud i det?

Bizet - livets musik

Nu har vi set, hvordan Nietzsche åbner op for et nyt blik på livet og rent filosofisk og erkendelsesmæssigt bevæger sig væk fra en idealiseret og moraliserende tænkning (en jeg-bør tænkning), til en umiddelbar, bekræftende tænkning, udtrykt gennem amor fati-motivet.

Nietzsches musikalske kulturkritik: fra Wagner til Bizet

af Bjørn Fred Jensen

Han kan gennem denne amor fati-tanke erkende ting, han ikke kunne før. Ved at kritisere og blotlægge den begrænsende idealisme, der prægede kulturen og havde internaliseret sig i hans krop og tanker, var der nu åbnet op for nye erkendelser og opdagelser.

Og hvad finder han så? Nu kommer vi til det: Georges Bizet! Komponisten der med sin middelhavsmusik formåede at give et musikalsk udtryk, der understøttede hans amor fati-tanke. Bizet var nemlig "dette sidste geni, der så en ny skønhed og forførelse - der opdagede et stykke syden i musikken" (HGO s. 169). Musikken havde brug for en ordentlig portion sydeuropæisk sol og livskraft. Visionen er, at musikken ikke skal moralisere eller idealisere, den skal inspirere os til at skabe vores egne værdier og mål.

Carmen - uidealiseret kærlighed

Men lad os lytte til Bizet! Vi kender alle kendingsmelodien til *Carmen*, blandt andet fra den berømte arie kaldet [Toreadorsangen](#). Er der ikke en voldsom vilje og kampgejst i dette stykke? Mærker vi ikke stoltheden vokse frem i os? Det er ikke svært at forestille sig Nietzsche ranke ryggen, skuende ud over Genovabugstens blanke middelhav, mens "to-reador, en garde!" spillede for hans indre øre. Nietzsche fandt eventyrlyst i Bizets musik. Han fandt en umiddelbar *trang* til at spejle ud over havet og *lyst* til at opsøge nye lande, mennesker og oplevelser. Læs blot denne passage, der foregriber opdagelsen af Bizet, og som syder af livskraft og kærlighed til musikken:

"Jeg kunne tænke mig en musik, som havde sin mest sjældne fortryllelse deri, at den ikke længere kendte noget til godt og ondt, kun at måske en søfarendes hjemve, nogle gyldne skygger og ømme svagheder her og der strøg hen over den: en kunst, der på lang afstand ville se farverne af en nedgående, nu næsten uforståelig *moralisk* verden flygte hen til sig, og som ville være gæstfri og dyb nok til at tage imod sådanne sene flygtninge. -" (HGO s. 170).

Musikken skal ikke moralisere eller tjene fastlåste formål, men fremelske en umiddelbar skabertrang i os. Og det kan man ikke formalisere eller give en præcis opskrift på, det må man udleve gennem ens eget kreative sprog, som Nietzsche gør i ovenstående citat med et festfyrværkeri af metaforer og sanselighed.

Melodien som metafor

Nietzsches musikalske kulturkritik: fra Wagner til Bizet

af Bjørn Fred Jensen

At Nietzsche mente, at kulturen savnede umiddelbarhed og sydens sanselighed, skulle være tydeligt nu. Men at parkere hans kulturkritik hér ville være belejligt, men utilfredsstillende. Vi mangler nemlig at koble denne amor fati-tanke sammen med det, Nietzsche blandt andet kalder "den store logik" (TW s. 58): det drejer sig om det formfuldendte, det velstrukturerede og det traditionsbundne håndværk. Det drejer sig om kærligheden til den hårde og kolde logik. Egenskaber han fandt og hyldede i antikken, renæssancen og klassicismen - men bestemt ikke i romantikken!

Denne usentimentale dialog med en stolt europæisk tradition fandt Nietzsche også i Bizets lette middelhavsmusik, en musik, der modsat Wagners, er meget mere luftig og lader intellektet ånde. Vi ser ikke blot passivt til, eller overrumples, nej, vi er *med* hele vejen, på grund af dens logiske struktur og sammenhæng: "Den er rig. Den er præcis. Den bygger, organiserer, bliver færdig." (TW s. 35). Vi finder den simple, veludførte melodi hos Bizet, en melodi fremført med tydelig begyndelse og afslutning - ikke vilkårlige effekter hist og her. Nej, gennem den formfuldndte melodi hører vi traditionen og historien *i* musikken - vi opfyldes af sammenhæng og overblik.

Melodien som metafor for netop noget *villet* og *afsluttet* er central i forhold til at forstå Nietzsches kulturkritik. Lad os kigge nærmere på denne metafor, som findes flere steder i Nietzsches forfatterskab. I *Den muntre videnskab* kredser flere passager om denne metafor. Det hedder blandt andet: "Melodien har nemlig en så åbenlys glæde ved det lovmæssige og en sådan modvilje ved alt vordende, uformet og vilkårligt, at den lyder som en klang af den *gamle* Europæiske orden og som en forføren og tilbageføren til denne orden" (DMV §103). Han spørger endda om foragten for melodien ikke kan være eftervirkningen af 'demokratiets uvæsen' og den franske revolution! (ibid).

Hvorfor simpel og logisk musik?

Pointen er, at når vi hører denne lette og logiske musik, båret af den gode melodi, så giver det plads og inspiration til at tænke os selv i forlængelse af en lang historie og kultur. Vi forstår os selv umiddelbart gennem den gode, simple melodi: vi kan hver især, fange logikken og synge eller nynne med. Dét opfylder vores behov for at høre til og det at kunne tolke vores omgivelser umiddelbart. Vi oplever at vores forfædre har skabt noget fast og bestandigt ud af livets kaos og meningsløshed. Og dét taler til vores stolthed, at vi kan identificere os med kunstneren og dennes værk og dermed blive inspireret til *selv* at gå livet tappert i møde.

Nietzsches musikalske kulturkritik: fra Wagner til Bizet

af Bjørn Fred Jensen

Historien og kulturen giver os et konkret holdepunkt vi kan forstå os selv i forhold til. Og når man har et konkret holdepunkt, kan man selvsagt også distancere sig fra det, som vi så Nietzsche distancerede sig fra *fortidens* filosofiske dogmer i *Den muntre videnskab*. Og dermed opstår den dynamik, der kan åbne op for nye perspektiver: at vi erkender vores fastforankrede plads; at vi er en del af en historie, men, at vi kan distancere os fra denne plads. At vi i denne distance kan erfare noget nyt, der efterfølgende kan indgå i en dialog med det fastforankrede. Lidt poetisk formuleret (nu vi taler om Genova; Columbus' fødested), at kulturen optræder som den trygge havn, vi kan stævne ud fra i eventyrlysten amor fati-ånd og *senere* vende tilbage med en masse nye erfaringer og skatte, der kan berige kulturen.

Og hermed blottlægges noget af det efter min mening mest elegante ved Nietzsches kulturkritik: det endnu-gyldige i den tanke, at det faste, nemlig traditionen og kulturen, forenes med vores personlige erfaringer, vores eget sprog: vores fælles, fastforankret europæiske historie i syntese med hver vores selvstændige tanker og oplevelser. Det er denne dynamik, der skal præge og udvikle vores kultur. At vi så at sige synger med på den gamle europæiske melodi med hver vores særegne *klang*.

Afsluttende bemærkninger

Musikken defineres ikke blot eller bruges til at moralisere med hos Nietzsche: nej, den genfortolkes i et nyt, ofte poetisk, sprog. Et træk der går igen gennem det meste af hans forfatterskab: kunsten såvel som kulturen beskrives og analyseres ikke blot nøgternt på afstand, men genfortolkes. Vi mærker glæden, begejstringen, kærligheden og overfloden af ideer bag ordene. Her mener jeg, at vi kan lade os inspirere: vores kunst og kultur skal ikke blot beskrives og defineres, som noget forgængt. Men derimod skal den genfødes og genfortolkes gennem vores kreativitet og vilje. Det kan måske lyde enormt abstrakt, men det handler efter min mening om at oversætte de følelser, musikken sætter i gang til et *nutidigt* sprog. Vi hører fortidens musik, men genfortolker det med vores ord og på baggrund af vores erfaringer.

På den måde bindes vor kultur og tradition sammen med vores liv og tanker. Dette kræver, at vi ikke blot kan mærke og udleve den umiddelbare skabertrang, men også at vi kan koble den på "den store logik", det vil sige en viden, en kunnen, et håndværk, der er i tæt dialog med kulturen og historien. Mere konkret: i denne tid, hvor Europas fremtid diskuteres heftigt, der fremhæves dens stolte kultur og tradition ofte og, efter min mening,

Nietzsches musikalske kulturkritik: fra Wagner til Bizet

af Bjørn Fred Jensen

med rette, der synes det at være Nietzsches vigtigste vision, at vi må viderebringe den glæde og stolthed, som kulturen giver, ved selv at udleve den og udtrykke den i vores sprog.

Litteratur:

TF: *Tragediens fødsel* - Nietzsche, Friedrich. Gyldendal, 2000

TW: *Tilfældet Wagner* - Nietzsche, Friedrich. Det lille Forlag, 2011

MO: *Moralens Oprindelse* - Nietzsche, Friedrich. Det lille Forlag, 1999

HGO: *Hinsides godt og ondt* - Nietzsche, Friedrich. Det lille Forlag, 2002

DMV: *Den muntre videnskab* - Nietzsches, Friedrich. Det lille Forlag, 1997